

РОЗДІЛ 8

ПРИРОДА НОВИХ РЕЛІГІЙ І ПЕРСПЕКТИВИ КОНФЕСІЙНОГО БАГАТОМАНІТТЯ

Нові релігії – це явище, що виникло відносно недавно, у другій половині ХХ століття у спосіб, який принципово нічим не відрізняється від постання будь-якої релігії, але події, які супроводжували його появу і функціонування, зробили нові релігії надто відомим фактом нашого життя.

На перший погляд здається, що, на відміну від постання історичних релігій (хоча достовірних відомостей про їх початки і становлення у нас, як правило, немає), поява новітніх релігій є якимсь неприродним, примусовим, насильницьким, навіть шкідливим процесом, що супроводжується винятково скандалами, конфліктами, трагедіями, які так часто і періодично виникають навколо лідерів чи послідовників новітніх релігійних течій. Не новітні гуманістичні ідеї і теорії чи конструктивна діяльність на благо суспільства стали візитною карточкою нових релігій, а насамперед негативні зіткнення інтересів новостворених і вже існуючих соціальних організмів та ідеологічних систем. Збільшення кількості послідовників нових релігій, урізноманітнення форм і напрямків останніх, життєздатність (суспільна та індивідуальна сприйнятливність і живучість) запропонованих неорелігіями шляхів спасіння і входження або невходження у світ, негативні наслідки функціонування нетрадиційних угруповань неовіруючих – все це актуалізує увагу з боку суспільства до нового сегменту релігійного життя, який на наших очах закономірно змінюється. Сутнісним змістом таких змін є конфесіоналізація нових релігій.

Конфесіоналізація релігії взагалі – це, з одного боку, процес внутрішнього виокремлення якихось релігійних поглядів із вже існуючої віросповідної системи або створення абсолютно нових ідейних субстратів та оформлення їх у завершену і послідовну сукупність переконливих істин і цінностей для певної групи людей, які ототожнюють себе саме з цим віровизнанням, громадою, церквою, деномінацією, релігією. З іншого боку, це і суспільна легітимація нових релігій, тобто зовнішнє визнання самого факту існування іншої релігії, дозвіл на її паралельне існування поруч із релігійною більшістю. В історії більшість переважно засуджувала і забороняла будь-яку ідейну сепарацію чи автономію якоїсь групи від домінуючого віросповідання, причому робила це в надто негуманний спосіб.

В сучасну епоху важко собі уявити такі звичні ще донедавна інквізиторські форми протистояння іновірі. Сьогодні конфесіоналізація нових релігій – процес більш відкритий, зримий, доступний, але в силу цього й більш драматичний. Випадки переслідувань, тортур, репресій, що тягне за собою фізичне і моральне знищення послідовників того чи іншого

нового релігійного вчення, на відміну від ранньохристиянських мучеників за віру чи голокостів, документально зафіксовані, детально описані, каталогізовані, введені в підручники, використовувані у судових справах. Світ настільки глобалізувався, що важко нині приховати якусь нестандартну подію в житті якоїсь локальної релігійної спільноти. Інформація про неї відразу ж стає світовою, відомою всім.

Конфесіоналізація новітніх релігій - це не стільки внутрішній процес розгортання та зміцнення, а чи ж навпаки – занепаду якоїсь течії чи вчення. Присутність нових релігій в сучасних суспільствах часто навіть більш помітна, ніж історичних церков. Очевидно, що реальний вплив нових релігій і не такий вагомий, як традиційних релігій, але значення діяльності нових релігій надто гіпертрофується, перебування якоїсь неорелігійної громади в релігійному просторі певної країни чи спільноти надмірно вип'ячується, соціум підкреслено уважно ставиться до їхньої діяльності. Нові релігії не розглядаються рівноправними іншим існуючим вже в часі релігіям. Концентрація уваги на нових релігіях та їх активності явно штучно перебільшена. Тому така увага заважає самим новим релігіям в процесі їх конфесіоналізації, відволікає від завдань формулювання і уточнення ними своїх віросповідних положень та істин на зовнішні, маніфестаційні, викличні, навіть провокативні щодо них дії.

Громадська думка всю відповідальність за негаразди не тільки в новітніх релігійних громадах, але й за кризу традиційних церков, навіть за аморальність і бездуховність суспільства, за втрату культурної ідентичності етноконфесійних спільнот, розбалансування внутрішнього світу людини і таке інше покладає на нові релігії. Багато часу з цього складного процесу самоусвідомлення новими релігіями, що власне і складає суть конфесіоналізації (виокремлення себе з кола інших громад, визначення і виписування своїх основ віри), витрачається на те, щоб довести, що неовіруючі – не «духовні агресори», не «викрадачі душ», не «вовки в овечих шкурах».

Суспільство, замість того, щоб вирішувати реальні проблеми і відвертати реальні загрози, зокрема невизначеність значної частини населення країни у вже існуючих духовних координатах, легкість, з якою сучасна людина відмовляється від усталених форм релігійної віри, від духовного зв'язку з попередніми поколіннями, наворачуючись у нетрадиційну віру, безвідповідальність, та навіть егоїзм в духовних справах - врахування *моїх* потреб, *мого* інтересу, зациклилося на уявних проблемах, формуючи страх, підозрілість, недовіру, ворожість, агресивність у своїх членів щодо нових релігій. То ж постає питання, а чи ж дійсно існує неорелігійна загроза для історичних церков, яким все важче утримати сакральну та аксіологічну домінанту своєї релігійної традиції. Хто реально є винуватцем кризи останньої, винятково нові релігії? Хіба ця проблема глобального безпам'ятства, втрати історичних коренів, самозагубленості в мікро- і макросвітах породжена саме новими релігіями?

Хіба це не вияв всеохоплюючої трагедії у наш час всієї культури, всього людства, будь-якої людини?

Вважається, що неорелігії, які є переважно результатом взаємовпливу різних культур, синтезу різних традицій, сприяли поширенню і популяризації містики, езотерики, східних релігій в традиційно християнській Європі чи Америці, спричиняючи цим розмиванню усталених християнських цінностей і норм. Дійсно, з появою нових релігій у суспільну свідомість вносяться цінності, які досі були там відсутні, і ревізуються ті, що стали вже звичними, смислоутворюючими для певного типу цивілізації. В результаті свідомість містифікується і міфологізується, що є незрозумілим на тлі успіхів інтелектуального розвитку людства, науково-технічних здобутків, досягнень у науково-природничій сфері. Сучасну людину не влаштовує як наукове, так і традиційне релігійне пояснення світу, що свідчить про світоглядну кризу сучасності. Сьогодні людина не бажає миритися із духовною вбогістю, із подвійною мораллю, із неефективністю закликів відомих в історії філософів і пророків до праведного життя. Тому вона шукає самодостатньої альтернативи, якою для декого й постають нові релігії, що здатні задовольнити світоглядні і вітальні потреби людини.

Зустрічаючись в одному духовному просторі, традиція і новація, традиційне і нетрадиційне завжди будуть конкурувати, між ними не може не бути конфліктних відносин. Але звинувачувати нові релігії в тому, що вони руйнують традицію самим фактом свого існування, що їхньою функціональною ознакою є деструктивність, немає достатніх підстав. Правда, важко заперечити негативну роль неорелігій у денационалізації культури, занедбанні рідної мови, заміні архетипів поведінки і мислення, руйнуванні традиційної родини, зокрема подружніх стосунків, відносин між батьками і дітьми. Але й історичні релігії, зокрема християнство та іслам, поширюючись у нових для себе етноконфесійних суспільствах, також викликають супротив, інколи цілковите відторгнення з боку автохтонних культур. Відтак означений негатив йде не тільки від нових релігій.

Щоб зрозуміти природу неорелігій, адекватно представити процес їхньої конфесіоналізації, потрібно докладно вивчити причини, механізми, фактори і шляхи трансформації кожної із новопосталих релігій, а вже на основі історичного матеріалу виявляти основні тенденції конфесіоналізації, її загальні закономірності, особливості розгортання цього процесу на українських землях, відповісти на безліч питань, зокрема, що ж таке нові релігії? Чому вони так називаються? В чому їхня суть? Які вони? Які бувають типи і форми неорелігійності? Як вони функціонують? Де і як з'являються, чому еволюціонують? Якою є динаміка цих змін? Які наслідки їх діяльності? Реальні чи уявні ті загрози, які з ними пов'язуються? Чи несуть НР з собою конфлікти і якого характеру? Чи потрібно, необхідно, можна і бажано попереджати (запобігати) тим

конфліктам? Чи можливе їхнє розв'язання і якими шляхами? Відповіді на всі ці питання – не просте і багатопланове дослідницьке завдання, яке виходить за межі тільки наукових інтерпретацій і реалізовується в сфері соціальної практики. Для нас **базовим принципом в розумінні природи і суті неорелігій має стати сприйняття їх культурним і соціо-духовним явищем**, навіть якщо мова йде про сучасні форми сатанізму, оскільки вони теж є породженням нашої культури, хоч і зі знаком мінус, і також піддані процесу конфесіоналізації.

Реальна і повнокровна життєдіяльність суспільства та особи не можуть ґрунтуватися на якихось припущеннях, міфах, фантазіях, фобіях, що ось уже понад півстоліття супроводжують існування неорелігій. Серед найпопулярніших виявляється думка про те, що неорухи – це штучний ідеологічний продукт спецпроекту іноземних служб безпеки, який спрямований на розвал держави, проти духовності та єдності народу. З іншого боку, неорелігії розглядаються як змова окремих лідерів, які прагнуть перерозподілу влади на планеті, утвердження нового світового порядку силами колони спецпризначення під назвою «шоста раса». Останні кооптуються в неорелігійні групи насильницькими методами «промивки мізків» (brainwashing - брейнвошінг) і новітніх технологій «контролю свідомості» (mind control). Зрештою, зомбуванням через використання наркотиків, транквілізаторів або збуджуючих препаратів, члени НР програмується на відмову від колишнього способу життя, на особисту фанатичну відданість лідеру групи, який, завдяки своїй харизмі, будучи авторитарним за характером і стилем керівництва, прагнучи до фінансового успіху чи сексуальних задовolenь або просто владності над людьми, посягає на свободу вірних, маніпулює ними, використовує їхню працю, присвоює їхнє майно, займається сексуальними присилуваннями тощо. Є й інші «пояснення» появи НР, за якими неорелігії, як пилосмок, відсмоктує психічно хворих, божевільних, із зміненою психікою до невпізнанності, що впали в психопатичний транс і яких збирають під знамена темних сил. Це теж чийсь проект, який нібито спрямований на санацію суспільства.

Діяльність будь-якої релігійної організації може мати негативні наслідки, які, природно, викликають занепокоєння суспільства. В діяльності новорелігійних спільнот також є немало суперечливих моментів. Проте, намагаючись їх зняти, не варто покладатися на страх та агресію, які супроводжують функціонування в суспільній свідомості різноманітних міфів. Тільки глибоко і спокійно проаналізувавши нове явище, звільнившись від усіляких фобій та уявних небезпек, можна сподіватися на об'єктивну інформацію та адекватну соціальну реакцію на НР як з боку держави, так і всього суспільства, зокрема релігійних організацій, ЗМІ, громадських інституцій, звичайних громадян.

В результаті наукового пошуку з'ясовано, що сам термін «нові релігії» або «неорелігії» з'явився лише на початку ХХ ст. в Японії.

Його використовували тут для виокремлення з-поміж великої кількості вже відомих на той час релігій та синкретичних релігійних утворень, що виникли як результат модернізації деяких напрямів японського національного синто та інших релігійних традицій. Термін прижився і став активно використовуватися не лише в японському контексті. З часом поняття «неорелігії» переросло локальний і конкретний масштаб, перетворившись на глобальний і видовий, що дало можливість одним словом класифікувати цілу групу спільних явищ, які характеризують тенденції релігійних трансформацій новітньої доби.

Сьогодні в науці **існує декілька термінів, якими позначається нова релігійна реальність**: неорелігії, нові релігії, новітні релігійні течії, альтернативні релігії, нетрадиційні культу тощо, але жодний з них не є загально визнаним всіма вченими-релігієзнавцями. Дискусія щодо єдиного терміну, який би позначив усе різноманіття новітніх явищ у релігійній сфері, триває і досі, що пояснює той факт, чому існує так багато різних понять, які описують, власне, одне й те ж явище. Паралельно існує інша лексична система, яка оперує такими поняттями, як секта, тоталітарна секта, культ, псевдокульт, психокульт, квазірелігія тощо. Як правило, ці поняття поширені в живій мові і служать полемічному ентузіазмові та оціночним конфесійним і світським підходам, але, втративши свій первісний зміст і конкретний контекст, абсолютно не придатні для наукового вжитку. Наука вимагає точності, достовірності, насамперед – в термінології. Для наукового дослідження найбільш операційними є такі терміни, які не несуть ніякого емоційного навантаження.

Розділяючи позиції провідних академічних вчених Англії, Італії, Америки, Канади, пропонуємо для опису та аналізу сучасних релігійних явищ використовувати термін "нові релігійні течії" або «неорелігії». Його автором є відомий дослідник цих феноменів, професор Лондонської школи економіки Айлін Баркер (Barker E. *New Religious Movements. A Practical Introduction*. – London, 1995. В російському перекладі: Баркер А. *Новые религиозные движения*. – СПб., 1997), чю позицію підтримує переважна більшість вчених-дослідників нових релігійних рухів в усьому світі. За визначенням самої А.Баркер, цей термін дуже місткий, за ним стоять десятки різноманітних релігійних громад, які не мають нібито нічого спільного. Єдине, що їх об'єднує, це те, що вони в більшості своїй виникли у другій половині ХХ століття. Незважаючи на те, що НРТ як поняття покриває собою різні за характером явища сучасного релігійного новаторства або релігійного модернізму, воно має величезні переваги, бо ж є емоційно нейтральним.

Саме часовий (а не культурно-історичний чи цивілізаційний, гендерно-віковий чи соціальний, ідейно-концептуальний чи політичний, хоч кожний з них має право бути вживаним) критерій і використовується академічним релігієзнавством, що дає можливість поділяти церкви на **історичні** (ті, які мають в Україні тривалу історію) і **новітні**. На Заході

новітніми церквами або течіями зазвичай вважаються ті, які виникли після Другої світової війни. Для України таким рубежем, певно, є вісімдесяті роки ХХ ст., коли розпочалася горбачовська перебудова і були зняті обмеження в сфері свободи совісті.

Неодноразово повертаючись до термінологічних питань, ми вже зазначали, що будь-який термін є технічним, в т.ч. й терміни "секта" і "культ". Вони давно використовуються в соціології релігії і функціонують в її межах. Терміни **секта** чи **культ** уживаються для позначення типів релігійних організацій поруч із такими поняттями, як церква і деномінація. Існує безліч типологій, які відображають багатоманітність розуміння процесу конфесіоналізації релігій, серед яких найбільш відомі типології М.Вебера, Дж. Йінгера, Е.Трьольча, Е.Кларка, Г.Нібура, М.Еліаде (Див., зокрема: Самыгин С., Нечипуренко В., Полоская И. Религиоведение: социология и психология религии. – Ростов-на-Дону, 1996. – С.500-525).

Завдяки працям цих дослідників з'ясовано, що поява сект – природний процес розвитку релігії. В ній завжди присутній високий моральний стандарт, що надає їй критичного потенціалу і щодо існуючого соціального порядку, і щодо влади, і щодо сформованих віросповідних та поведінкових норм життя. Саме тому секта постає спільнотним відгалуженням від пануючої церкви, яке не згідне з основним вченням чи обрядовою практикою останньої. Цей термін має дуже конкретний зміст, первісне значення якого втрачено через те, що його використовують для позначення будь-якої групи, яка не належить до спектру так званих традиційних релігій, про що писали відомі зарубіжні дослідники ще 25 років тому (Bromley David, Shupe Anson. Strange Gods: the Great American Cult Scare. – Boston, 1981. – P. 21-22). Відтак **сектантство** – типове явище в релігійній еволюції, яке існувало в усі часи і у всіх традиціях. Для багатьох релігій секта виступила початком її розвитку і переростання на деномінацію чи навіть окрему релігію.

Обравши для позначення новітніх явищ у релігійному житті термін, який не несе оціночного навантаження, спробуємо дати визначення неорелігіям. Це зробити виявилось не дуже просто, враховуючи, що до вивчення нових релігій долучилося багато неспеціалістів релігійної сфери – журналісти, медики, психіатри, психологи, письменники та ін. Зрозуміло, що кожен зі своїх позицій прагне дефініціювати новітні релігії. У літературі можна зустріти безліч різних визначень, які умовно групуються у негативні, упереджені, нейтральні, об'єктивні, комплементарні, апологетичні тощо. Будь-яке визначення дається людиною, яка знаходиться в полоні певної концепції, має свої власні симпатії, культуру, спосіб мислення тощо. Саме тому будь-яке визначення є надто суб'єктивним, а відтак ми не можемо сказати, що воно є вірними чи хибними, бо знову ж таки будемо оцінювати, виходячи зі своїх власних суб'єктивних суджень. Визначення робляться для того, щоб їх можна було

використовувати, оперувати ними. Як і терміни, визначення мають бути операційними: зручними чи не зручними для використання.

Немалі складності у визначенні **неорелігій** пов'язані і з тим, що в сучасному релігієзнавстві переглядається визначення самого родового поняття «релігія». Сучасна наука про релігію оперує об'єктивними (нейтральними щодо певних релігійних традицій) критеріями для визначення релігії, а не базується на тих чи інших схемах, напрацьованих на основі аналізу однієї, авраамістичної релігійної традиції, як це було до середини ХІХ ст. Бачення релігії як віри в те, що існує Бог-творець (надприродна сутність), якому поклоняються віруючі за допомогою певних обрядів та молитов і який визначає подальшу долю кожного, перестало бути всеосяжним. Адже у деяких релігіях, наприклад, буддизмі (тхеравада) чи джайнізмі, немає вчення про Верховну Істоту, але ніхто не заперечує їх релігійну сутність. Більше того, є релігії (як правило, Східного типу), в яких відсутня звична дихотомія природного і надприродного (напр. даосизм). Тому сучасне релігієзнавство відходить від “звуженого підходу до витлумачення суті релігії лише як віри в надприродне” (Колодний А.М. Релігія // Релігієзнавчий словник. – К., 1996. – С. 279). Релігія все більше претендує бути формою відображення буття не надприродного, а буття людини, “не відходу її від світу, а навпаки – підтвердженням її входження в нього, самоусвідомлення себе як його невід'ємної часточки. Саме тому вона не забирає, а утворює в людині людське” (Там само). Закономірно, що “будь-яка релігійна система виступає не картиною світу, а картиною людини” (Колодний А.М. Предмет і об'єкт релігієзнавства // Академічне релігієзнавство. – К., 2000. – С. 18).

Вихід за межі доктринально-теологічного сприйняття релігійності (на чому базуються авраамістичні релігії) стимулював збільшення уваги до внутрішнього світу людини, її інтуїції та переживань. Наприклад, визначення релігії як відчуття “абсолютної залежності” (Ф. Шлейєрмахер) чи як “засобу спілкування з надприродним Началом, входження в його світ” (А. Колодний) свідчать про антропологізацію релігії.

Практично всі релігії у ХХ ст. пережили потужний процес еволюції, в результаті якого як традиційні, так і новітні релігійні утворення поступово зміщують акцентуації від об'єктивної реальності “ззовні” до суб'єктивних переживань і психологічного комфорту. Тому традиційні форми поклоніння віддаленому Богу-спасителю, який обіцяє спасіння “в кінці віків”, нині активно конкурують із “набуттям гарантій вже в цьому житті”. Це дозволяє сучасним релігієзнавцям України визначати, що “особливістю релігії є те, що в ній відображаються не якісь зовнішні щодо людини сили, а такий її особистісний стан, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття людиною самої себе. Будь-яку релігійну систему характеризує віра в трансцендентне і система зв'язків з ним. З огляду на це, особливістю релігії є те, що вона виступає не у формі когнітивного, а в ролі засобу позалогічного освоєння людиною своєї причетності до

процесів, що відбуваються у Всесвіті, знаходяться під впливом якихось Вищих Сил і не піддаються логічному аналізу. Але головна суть релігії не в тому, що вона дає можливість людині усвідомити свою причетність до Всесвіту, а в тому, що служить засобом самовизначення її у світі на основі відчуття наявності в собі якогось надприродного начала і віри в можливість свого прилучення до Вищої Сутності не з допомогою рацію чи якоїсь обрядової дії, а через містичну інтуїцію, т.зв. ейдетичне бачення. В релігії людина усвідомлює своє ставлення до світу насамперед через відношення до свого роду граничних основ особистого буття. В ній природні й історичні об'єкти одержують роль знаків людських символів і ціннісних орієнтирів, а людина здобуває можливість відчутти свою причетність до всесвітніх процесів, що є продуктом дії якихось незбагнених, реально існуючих Вищих Сил" (Колодний А.М. Релігія // Релігієзнавчий словник. – С. 279).

Перша спроба науково визначити **неорелігії** і ввести це поняття в український науковий простір була зроблена в «Релігієзнавчому словнику» ще в середині 90-х років м.ст., відповідно до якого **неорелігії** – це «оформлені в другій пол. 20 ст. нові конфесії, релігійні групи, духовні течії, церкви, в появі яких відбилися модернові процеси в релігійній сфері. Зумовлені змінами світоглядних парадигм, кризою традиційних релігій, взаємовпливами різних культурних світів, неорелігії, водночас, виступають результатом релігійної ініціативи окремих осіб, які, базуючись на певній віросповідній традиції або синкретизмі декількох, творять нове віровчення, культ, організацію. Остання вважається самодостатньою і незалежною від будь-якого релігійного центру, а її засновник і керівник – Божим обранцем. Класифікуючи численні неорелігії, виділяють утворення неохристиянські, неоорієнталістські (необуддизм, неоіндуїзм), неоязичницькі, нью-ейджівської (синкретичної) орієнтації. Як правило, неорелігії – це частина молодіжних рухів, що виникають в середовищі інтелектуалізованих верств населення» (Филипович Л. Неорелігії // Релігієзнавчий словник. – С. 212).

На сьогодні є сенс виокремити не описове, а сутнісне визначення, згідно з яким **неорелігії є об'єктивно існуючою сукупністю релігійних уявлень та заснованих на них обрядів, ритуалів, символів тощо, які виникли у добу постмодерну з його тенденціями деперсоналізації Бога, плюралізації істин, антропологічної акцентації, про що свідчить наявність відповідних віросповідних джерел, теологічних конструкцій, моральних норм, життєдіяльність самих послідовників та їх лідерів, релігійних угруповань, культових споруд, їхнє використання в релігійних і біларелігійних цілях.**

Така дефініція дає можливість потрактувати нові релігії як реально існуючий факт, а не вигадку чи фантазію, чийось гру чи експеримент. Це – не випадковість, не результат чийось злої волі. Поява НР – об'єктивний процес, історичний хід подій, детермінований цілою сумою і системою

причин і факторів, які можуть пояснити виникнення нового явища за законами суспільного розвитку. Але на певних етапах цей процес може прискорюватися завдяки харизматичному лідерові або уповільнюватися із-за бездарного керівника.

Неорелігії – це такі історичні феномени, виникнення яких сьогодні пов'язують з другою половиною ХХ століття. Релігійні новотвори об'єднуються в один вид як неорелігії перш за все за темпоральною ознакою, якої, до речі, для повного розуміння суті явища не достатньо. Серед сучасних неорелігій є такі, що утримують в собі характеристики предмодерних, модерних і постмодерних епох, які за своєю сутністю істотно вирізняються одна від одної. Але всі вони – такі різні і несхожі – існують одночасно, в одному духовному просторі, серед багатоманіття народів, людей різного віку і статі, освіченості й соціального статусу.

Сучасна ситуація з неорелігіями не унікальна. Нові релігії супроводжують людство здавна. Історія знає декілька таких сплесків новітніх вірувань. Всі релігії колись були новими, порівняно із вже існуючими віросповідними системами. Вони поставали в певний час і в певному місці за конкретних умов й у результаті взаємодії з історичною, соціальною, культурною і духовною реальністю змінювалися, поширювалися чи занепадали, так чи інакше впливаючи на хід суспільно-історичного розвитку.

Зрозуміло, що нинішня хвиля появи і розвитку неорелігій дещо відрізняється від попередніх, але суть цих трансформацій залишається без змін: відбувається своєрідна світоглядна революція, духовний стрибок, за чим слідує кардинальна модернізація віровчення аж до повного його оновлення у вигляді нових догматів і концептів, уніфікація культової сфери, поява нових обрядів, і – відповідних нових організаційних форм, тобто того, що покривається поняття конфесіоналізація.

Ця циклічність-повторюваність процесу появи, функціонування і занепаду релігій тільки підтверджує висновок про неорелігії як **історичний феномен**, які виникають у певний час, а тому історично детерміновані й генетично обґрунтовані. Поява нових релігій – це доказ історичного розвитку релігії (релігієгенези), тих трансформацій, яких зазнає духовна сфера. Поява неорелігій не може бути винятково результатом активності якоїсь одної людини, реалізації її зловісного плану, який спрямований на знищення історичних релігійних вірувань. Хоча такі уявлення про неорелігії як штучно створені, альтернативні традиційним системи вірувань з метою свідомого знищення історичних церков і досі доволі популярні, але вони не мають під собою переконливих доказів. Навіть якщо вони штучно створені, то для цього все одно були якісь причини. Іншими словами, неорелігії – це універсальний продукт розвитку релігійного середовища, яке природним шляхом, об'єктивно реагує на кризи, катастрофи, нові суспільні потреби тощо.

Беручи до уваги, що про причини появи НР вже неодноразово і докладно писалося в релігієзнавчій літературі, коротко зазначимо, що існування неорелігій детерміновано багатьма факторами. Перш за все тим, що Україна впродовж довгого часу знаходилася під владою чужих тоталітарних режимів, які всіляко відгороджували її від будь-яких контактів з іншим світом. Особливо активно "захищала" Україну від "родимих плям капіталізму", "уберігала" її від впливів різних культур союзу радянська соціалістична система. *Після здобуття незалежності в 1991 році Україна поступово входить у світову систему держав і народів, а відповідно й у світовий релігійний простір. Відтак вона не може залишатися осторонь загальносвітових змін в релігійному житті людства.*

Головними ознаками останнього виступають: універсалізація та синкретизація як релігійних вчень, так і культурної сфери різних релігій; орієнтація віруючих у своїй релігійній практиці на спільний містичний досвід всього людства; криза традиційних церков і традиційної релігійності, що вже не відповідають релігійним потребам сучасного віруючого; утвердження авторитаризму харизматичних лідерів новітніх рухів тощо. Ми є свідками того, що релігія все більше містифікується, ірраціоналізується та персоналізується.

Зрозуміло, що означені тенденції в сучасному розвитку релігій спричинені взаємовпливами різних культурних світів і бажанням людей подолати розірваність сучасного людства через синтез західної та східної релігійних традицій. В умовах духовної кризи віруючі зайняті пошуком якихось загально значимих для всього людства цінностей. В результаті науково-технічної революції ХХ століття та зростання ролі особи в усіх сферах суспільного життя, трансформуються суспільні та індивідуальні світоглядні орієнтації і, зокрема, зміст релігійного осягнення дійсності. Все це інтенсифікує різні релігійні експерименти взагалі, в тому числі й появу нових альтернативних релігійних рухів.

Таких *глобальних змін у суспільному житті зазнала й Україна. Але поява тут новітніх рухів пов'язана ще й із суто українською ситуацією.* Слід відзначити насамперед соціально-економічну та політичну нестабільність українського суспільства, що постійно провокує появу почуття невпевненості, соціальної і духовної незахищеності, формує невизначену, навіть індиферентну свідомість у народу. Такий внутрішній стан українців ускладнюється девальвацією системи цінностей тоталітарного режиму, зокрема декретованого світоглядного монізму. Відомо, що в результаті цілеспрямованої атеїзації суспільство зневілювало значення релігії і церкви як для соціуму, так і для окремої особи. Крім того, після краху комуністичної ідеології, що призвела до відсепарованості значної кількості населення від автохтонної духовної традиції, утворився певний ідеологічний вакуум, який довгий час нічим не заповнювався. Духовна денаціоналізація, втрата зв'язків між поколіннями через

культурну і, зокрема, релігійну традицію поглибилися тим, що комуністична влада фактично знищила в очах народу авторитет традиційних церков, оскільки перетворила їх на елементи офіційного політичного істеблїшменту. Таким чином, *своє національне відродження Україна зустріла відсутністю потужного традиційного релігійного руху та наявністю альтернативної йому антирелігійної системи цінностей, а також відсутністю будь-якої державно-національної ідеології, базованої на духовних засадах.*

Цим об'єктивно скористалися новітні релігійні течії і рухи, які відгукнулися на потреби суспільства в новій теорії світу, людини, новій методології їх життєдіяльності. Крім того, неорелігії прагнули задовольнити щоденні сподівання особи, її бажання безпосереднього пізнання іншого світу, оволодіння фахом, навчання іноземним мовам тощо. Активність зарубіжних місій, окремих проповідників, реальна дієва допомога матеріально і духовно нужденним сприяли утвердженню в Україні альтернативних історичним церквам релігійних організацій.

Поруч із названими зовнішніми причинами поширення неорухів, можна виділити і цілий ряд внутрішніх мотивів, що визначають напрям пошуків людиною і народом в цілому духовно-ціннісних орієнтирів. Але *більшість з прихильників новітніх течій шукає в неорелігіях можливість духовного вдосконалення, задоволення своїх інтелектуальних та пізнавальних потреб, пов'язаних з істинними уявленнями про Бога, світ, людину, її внутрішнє життя.* Неорелігії, за визнанням самих adeptів цих рухів, дають їм можливість відчути свій зв'язок з трансцендентним, включитися в соціально корисну духовно означену діяльність, зняти напругу у відношеннях зі світом, іншими людьми тощо.

Як і будь-яка релігія, неотвір прагне самовизначитися в певних віросповідних, ідейних, соціальних, культурних, етнонаціональних межах, тобто конфесіоналізуватися. Попри загальноісторичні закономірності (народження-поява, зростання-розвиток, упадок-смерть), кожна неорелігійна течія характеризується своєрідним, неповторним розвитком усіх її складових. Будь-який рух залишає по собі документи, свідчення, adeptів, культові споруди, тобто результати релігійної діяльності, за якими можна з'ясувати не тільки специфічність того чи іншого руху, але й риси, що об'єднують явища такого масштабу, як неорелігії.

У наукових колах прийнято вважати, що сучасні неорелігії є ознакою і наслідком тих змін, що відбулися в релігійній сфері у другій половині ХХ ст. Будучи складним і неоднозначним явищем сучасного релігійного життя, вони є породженням своєї епохи. Характеризуючи останню, використовують різні визначення, кожне з яких акцентує увагу на певному аспекті суспільного життя. Нинішній етап його розвитку називається постіндустріальним, постмодерним, постхристиянським. Закладені у даних визначеннях особливості сучасної економічної, соціальної, культурної,

інтелектуальної, духовної ситуації в світі безпосередньо впливають на появу та специфіку функціонування такої історично обумовленої реальності, як неорелігії.

Без такої «простої реконструкції історичної еволюції певної релігійної форми» (М.Еліаде) важко зрозуміти, як той чи інший рух став тим, чим він є зараз, яким він нам явлений після тривалих чи не дуже років становлення і розвитку. Тривалий час вважалося, що існування традиційних релігій є цілком достатнім для духовного розвитку людства, а поява альтернативних духовних течій сприймалася як непорозуміння, молодіжні вибрики. Було незрозуміло, як стала можливою поява та існування неорелігій у наш час, у сучасному суспільстві, як вони існують як соціальне і психологічне явище, як певний тип світогляду і форма релігійного досвіду, як шляхи духовних пошуків, як протест і альтернатива традиційним релігіям, як своєрідний спосіб буття в світі, відмінний від загальноприйнятих стилів життя. Через пізнання конкретних типів і різновидів неорелігій вияснюємо, що **неорелігії** - це не просто збільшена чи зменшена традиційна «сума теології», це не просто оновлений перелік обрядів, і не переосмислений у зв'язку із антропологічною кризою мінімум загальнолюдських моральних нормативів чи спрощена організаційна структура одновірців. Це – не тільки нова соціальна база, не тільки нові методи управління структурами, не тільки супермодернізована форма організації чи новітні моделі відносин із суспільством, окремими людьми, взаємини з державою, з іншими церквами. Це – не тільки новий тип віруючого, сучасний, освічений, молодий, прагматизований, але десь і надломлений і втомлений, із задавленими комплексами і романтичними поривами, який шукає не тільки спокою, відпочинку, але й успіху, радості, впевненості. Це є відмінний від попередніх релігійних форм світогляд, світорозуміння і світоставлення, в основу яких покладені принципи тотальності, всеєдності, софійності. Неорелігії – це шанс не тільки на одержання знання про сакральне, але й активне його переживання шляхом включення в дійство, в сакральний простір і час, у священний текст і слово, в предмет і символ. Це набуття реального релігійного досвіду. Незважаючи на певну мотивацію особою свого вибору НР і належності до неї, це, як правило, провокована духовними пошуками людини діяльність, практика, творчість.

Неорелігії цікаві тим, що прямо на наших очах формується, формується і фіксується вся та певна сукупність віросповідних істин, яка зразу ж і сповідується, і реалізується, і втілюється, і перевіряється на доцільність, дієвість, достатність. Ми є свідками того, як ідея оволодіває масами, як змінюється світогляд людей, як той чи інший догматичний, етичний конструкт впливає на поведінку індивіда, як людина бачить себе і співвідносить з іншими, що керує нею – інстинкт самозбереження (а тому неприйняття всіх і кожного, агресія щодо захисту саме свого вчення, здатність вбити за «чистоту віри»), усвідомлена любов, економічний розрахунок, прагматизм і корисливість.

Неорелігії існують у різних контекстах – економічному, політичному, соціальному, духовному, культурному тощо. На думку М. Еліаде, замало виявити їх (Еліаде М. Ностальгія по истокам. – М., 2006. – С.21), потрібно задуматися над **значенням** існування різних релігійних досвідів, у даному випадку і неорелігій, зрозуміти, що привело до появи і зробило можливим «тріумф саме цієї релігійної форми в конкретний історичний момент» (Там само). Без цього наука про релігії не зможе виконати свою істинно культурну функцію, тобто «зробити більш доступним свідомості сучасної людини смисл релігійних документів», смисл релігійних артефактів, які є виразом різного релігійного досвіду людства.

Цей досвід надто багатоманітний, тому, вивчаючи неорелігії, ми здатні відтворити загальні закономірності виникнення інших релігій, спрогнозувати появу нових, виявити те, що є спільним для всіх релігій, зокрема для нових, тобто основні форми вияву цього святого, загальні моменти історичного релігійного досвіду та унікальності прояву святого того, що випадає із звичного світу, протиставлено повсякденності, того, що виникає як результат взаємодії світу суб'єктивного і світу об'єктивного.

Для академічного релігієзнавства неорелігії знаходяться в тій же дослідницькій площині, як і будь-яка релігія взагалі, оскільки це явище має ту ж саму природу, причини, хід розвитку, тенденції, вплив на людину і суспільство, як і знані історичні релігійні комплекси. Відмінність тільки одна – в часі виникнення, який диктує своєрідні умови їх появи і життєдіяльності. Наука досягла непоганих результатів в описі та узагальненні неорелігійних явищ. Навіть для України, де їхня поширеність є обмеженою в порівнянні з іншими країнами світу, все ж вимальовується певне різнобарв'я релігійних досвідів, які можна типологізувати за генеалогічним принципом.

Незважаючи на те, що всі НР знаходяться на різних стадіях своєї самовизначеності, мають різний ступінь конфесіоналізації, їх можна об'єднати *у декілька груп. Найчисельнішою і найпотужнішою з них є неохристиянська*, до якої відносяться "Армія спасіння", Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Церква Повного Євангелія, Церква Христа, Новоапостольська Церква, Церква Нового Єрусалиму (сведенборгці), Богородична церква, Церква маріїнської орієнтації "Альфа і Омега", різні харизматичні спільноти тощо. Зауважимо на тому, що всі ці християнські новотвори привнесені в Україну з-за кордону. Але в останні роки у нас з'явилися лише їх модернові християнські об'єднання або різновиди.

Всі ці релігійні течії виникали в рамках традиційного християнства з метою його осучаснення. Частково в ХІХ, а особливо з середини ХХ століття, християнська Європа і Америка неодноразово стикалися з появою чисельних відгалужень загальнохристиянського, євангельського характеру, як правило, від протестантських церков. Вчення новоутворених

церков, звісна річ, базуються на Біблії як основному віросповідному джерелі і на особі Ісуса Христа як центральній фігурі релігійних доктрин. **Характерним для неохристиянських угруповань є** : критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій; оголошення своєї церкви винятково істинним, відроджувальним рухом євангельського християнства, навіть месіанським у спасінні Христової віри; досконале знання Біблії з дозволом її вільного прочитання та власної інтерпретації; піднесення книг своїх пророків і вчителів до рангу віросповідних джерел, подеколи навіть авторитетніших за Біблію; визнання, поруч з Ісусом Христом, свого лідера керівником церкви, пророком або ж посланцем Бога тощо. Неохристиянство від історичного християнства відрізняється переважно (залежно від конфесії) своїм власним розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Святого Духа, пекла, раю тощо.

До другої групи НР належать релігійні організації орієнталістського спрямування. Вони репрезентовані неоіндуїзмом, течіями буддистського толку, рухами синтоїстської орієнтації. Неоіндуїзм сьогодні є неодмінним елементом релігійного життя не лише Індії, а й багатьох країн Європи й Америки. Він виникає в першій половині ХІХ століття в рамках індуїзму як його сучасне прочитання для інтелектуалізованих верств Сходу і Заходу. Характерним для неоіндуїстських рухів є, як правило, опора на давню ведичну традицію при вдалому використанні досягнень інших культур, цінностей багатьох релігій. Всі течії неоіндуїзму проголошують себе різними учнівськими наступництвами спільної духовної традиції індуїстів, в основі якої лежить принцип монізму, єдності в багатоманітті, нероздільності буття духовного і матеріального, мирського і сакрального. В усіх неоіндуїстських вченнях популярні ідеї універсалізму, синкретизму, рівності всіх релігій як пошуків своїх шляхів до Бога, духовного базису в реконструкції суспільства. Обов'язковим для неоіндуїзму є наявність вчителя, майстра (гуру) як проповідника вчення і провідника духовних пошуків особистості, групи, течії. Неоіндуїстські рухи, будучи адаптованими до сучасної людини, особливо активно поширюються східними місіонерами з середини ХХ століття переважно у формах культурних, просвітницьких, оздоровчих заходів. В Україні неоіндуїзм представлений громадами і центрами Міжнародного Товариства свідомості Крішни, Ошо Раджніша, Сатя Саї Баби, Шрі-Чінмоя, Міжнародного товариства "Всесвітня чиста релігія" (сахаджи йога), Трансцедентальна медитація та іншими.

Буддистські течії поширені в Україні переважно у їх модернових формах. Історично необуддизм виникає ще в першій половині минулого століття в Японії, але найбільше поширення одержує після другої світової війни в Японії, США, Західній Європі. Характерним для необуддистських течій є їх акцент на одну або декілька рис буддистського вчення. Кожна з них претендує на ортодоксальне витлумачення вчення Будди, поєднуючи в

своїх релігійних системах ідеї різних східних традицій, навіть християнства. Буддизм в Україні представлений громадами таких напрямів: дзен-буддизм, нітерен, різні школи тибетського буддизму (карма каг'ю, дзог чен, гелугпа, ріме).

Цікавим явищем сучасного релігійного життя в Україні, як, до речі, і в усьому світі, можна вважати відродження язичництва. Утворені громади послідовників вчителів і пророків Володимира Шаяна, Лева Силенка, прихильників прадавніх дохристиянських вірувань українського народу (РУНВіра – Рідна Українська Національна віра, рицарі сонячного ордену, рідновіри, ладовіри, вогнепоклонники, шанувальники давньоруської богині Берегині тощо) належать до неоязичницької групи.

Окрему групу складають синтетичні (штучно створені) релігії, що в своїх догматах, культурі опираються на множинні традиції (християнство, ведизм, буддизм, іслам), але не просто еkleктично поєднують їх, а створюють свої власні вчення, систему обрядових дійств, сильну церковну організацію, претендуючи на статус надрелігії. В них надто розвинутий культ лідера, авторитет власних віросповідних джерел, присутня ідея богообраності їх послідовників. До цієї групи відносяться Велике Біле Братство, Церква об'єднання (або уніфікації), АУМ Сінрікьо.

Поруч із цими релігійними організаціями в Україні діють різні *позавіросповідні езотеричні об'єднання* (теософське, антропософське, послідовники вчення Гурджієва, екстрасенсорики тощо) *та сайєнтологічні рухи* (Діанетика-Фонд Хаббарда, Наука розуму, Християнська наука). Їх так само можна розглядати як прояв нової й нетрадиційної для України релігійності, яка є опозицією до офіційної ідеології традиційних релігій. Так, зокрема, вчення сучасних езотериків, акумулювавши езотеричні традиції різних епох, включили в себе віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, магічні засоби спілкування з ним, підпорядкування його своїм інтересам. Всі засновники езотеричних течій переконані, що тільки вони дають надзвичайно глибокі, приховані від "непосвячених", позитивні знання про світ. Сайєнтологічні вчення прагнуть поєднати в собі науку і релігію, адекватно віддзеркалити проблеми сучасного індустріального суспільства. Більшість існуючих в Україні езотеричних і сайєнтологічних рухів мають іноземне походження, тобто поширилися тут завдяки західним проповідникам, хоч їх засновниками часто виступали і наші співвітчизники (Олена Блаватська, подружжя Реріхів).

Крім виділених вище груп, *є в Україні така течія, яку важко ідентифікувати з жодним із неорелігійних феноменів. Вона постає як спільнота суспільного неспокою. Мова йде про сатаністів*, які поклоняються Сатані (Дияволу або Люциферу). В кінці 70-х років в Росії, а на початку 80-х м.ст. в Україні сатанізм заявив про себе як репрезентована

в декількох громадах духовна течія, догмати і культові дії якої, будучи своєрідним антиподом християнства, побудовані на дзеркальному відображенні останнього. *Моральна програма сатаністів відзначається крайнім індивідуалізмом, прагматизмом, егоїзмом, що утверджує особистісні пріоритети, перевагу над всіма, культ сили.* Прихильники Сатани в Україні не чисельні, організаційно не об'єднані, існують як молодіжні екстремістські або трешофільні чи хардроківські угруповання, чий світоглядні пристрасті є молодіжним віковим зацікавленням і з часом їх представниками переростаються.

Запропоновану класифікацію немає сенсу розглядати як єдину і назавжди встановлену. Процес релігієтворення ніколи не зупиниться, а тому будуть з'являтися все нові і нові релігійні явища, які потребуватимуть свого описання і класифікації, дослідження тих трансформацій, які несе світ, змінюючи релігії.

Людина, шукаючи нові шляхи пізнання і розуміння себе й Всесвіту, завжди прагнучиме удосконалювати як свій внутрішній світ, так і зовнішній щодо себе космос, в тому числі і за рахунок творення нових релігій, які постають живою лабораторією зародження, функціонування, еволюції і зникнення релігійних вірувань.

Покладаючись на конкретні статистичні і соціологічні дані, недавно створені документи, свідчення очевидців, матеріали судових слідств тощо, сучасні дослідники ефективніше відстежують розвиток релігійного світогляду, обрядової системи, процес формування інституцій нових релігій. Нині наявна можливість наочно побачити, чим конкретно істини, які поділяють неовіруючі, заперечуючи традицію, відрізняються від століттями перевірених релігійних істин, чи несуть вони в собі небезпеку руйнування особистості і дестабілізації суспільства, за що їх потрібно заборонити. Створені всі умови для глибокого вивчення явища постання і функціонування нових релігій, формування розуміння дійсних і уявних причин їх виникнення, динаміки і стратегії розвитку, проведення постійного моніторингу змін, які відбуваються в релігійному середовищі, відстеження тенденцій нерелігійних процесів, проведення активної соціальної роботи серед adeptів неорелігій з метою корекції їхніх настроїв і соціально важливих вчинків.